

ISSN 2146-1449

SÛFÎ

ARAŐTIRMALARI

SUFI STUDIES

Cilt/Volume: 9 Sayı/Issue: 17 Yaz/Summer 2018

GAZZÂLÎ'NİN SÛFÎ ESTETİĞİNİN ve SANATININ TEMELLERİ ÜZERİNE*

On the Foundations of Al Ghazali's Sufi Aesthetics and Art

Aydın IŞIK**

ÖZ

Sanat ya da estetik bizi insanın etkinlik dünyasından bir estetik coşkunluk dünyasına taşır. Estetik coşkunlukta ise bir an için insan, nesnel ilgilerden sıyrılarak kendine özgü bir tavır içine girer. Bu tavır, derin ve özel anlamı olan bir tavidir. Kendi içinde amaçlı ve anlamlıdır; yani “authotelos”tur; coşku içinde olan ve bir sanat eserini izleyen, ya da dinleyen bir kimsede “özel anlam”ı olan bir dünya oluşur. Gazzâlî'ye göre sevgide esas olan varlıktır; çünkü varlığın devamı sevildiği gibi kemali de sevilir. Varlığın yokluğa tercih edilmesinde bir hayır; bir güzellik vardır. Varlık/Varlıklar kendinde bulunması mümkün olan bütün kemalatı kendisinde topladığı zaman, güzelliğin zirvesine ulaşmış demektir; zira noksanlıkta kemal yoktur. Gazzâlî, sevgi, haz ve hoşlanmanın kısacası estetik tavır alışın doğrudan bilgi, idrak ve ahlakla alakalı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bilme sadece dış dünyanın algılanması değildir; bilme bir hissediş ve bir estetik zevk halidir. Bu bağlamda zevk ve hoşlanabilme durumu bilginin olmazsa olmaz şartıdır: Bir şeyi hoş ve güzel bulan kişi aynı zamanda “bilen kişidir”. Gazzâlî'nin burada estetik duyguyu ve estetik yargıyı bilginin ve insan olmanın temeline yerleştirildiği açıktır: Estetik haz ve temaya yaşamayan insan değildir; insan doğulmaz olunur.

Gazzâlî, estetik güzelin, bizzat güzel olduğu için sevildiğini ve bu türden bir sevginin insanlarda ortak bir özellik olduğunu iddia eder. Doğanın güzelliği bizatihi kendisi için sevilir ve bizatihi hoştur; burada bir yarar ya da çıkar sevgisi yoktur. Yeşillik ve su sevgisi başka bir ihtiyaçtan dolayı değil sadece onların doğalarının sevilmesi sebebiyledir. Akarsular yeşillikler, mutlak surette yemek, içmek için

* Makalenin Geliş Tarihi: 19. 12. 2017
Makalenin Kabul Tarihi: 30. 03. 2018

** Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ÜFakültesi Felsefe Bölümü, Çiğli/ İZMİR, aydin.isik@ikc.edu.tr

değil güzel oldukları için sevilirler. Gazzâlî açısından bir sanat eseri sanatçısının büyüklüğünü ve ustalığını yansıtır; benzer bir şekilde bu dünyanın güzelliği de Allah'ın yüceliğini ve keremini yansıtır. Gazzâlî'ye göre, insanın iç ve dış yapısına bakılırsa akıllara durgunluk verecek güzelliklerle ve çok ince bir sanatla karşılaşılacaktır. Hiçbir metin bütün hikâyeyi anlatmaz, arada okuyucunun doldurmasını istediği boşluklar bırakır. Okuyucu bu boşlukları istediği mümkünlüklerle doldurabilir; ister buna Tanrı deyin, ister başka bir şey. Sanatçıların insanı insana göstermek ve böylece dünyayı daha insanlaştırmak gibi bir görevi vardır. İyi sanat ya da gerçek sanat, insanı insana gösteren ve insanı insan hakkında bilinçli kılan sanattır. Özellikle Gazzâlî gibi İslâm mutasavvıflarınca estetik güzel temasında (ihsan) detaylı bir şekilde ele alınan “çoklukta birlik”i ve “birlikte çokluk”u görmek, sûflerin hem kendilerine hem de varlıklara daha hoşgörülü yaklaşmalarının en temel nedenlerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Gazzâlî, güzellik, estetik, sanat, varlık.

ABSTRACT

Arts, or aesthetics, moves us away from the world of action to the world of aesthetic world of enthusiasm. In aesthetic enthusiasm, man gets free of objective concerns and adopts a particular attitude. This attitude is a deep one with a peculiar meaning. It is purposeful and meaningful in itself; in other words it is “autotelos”. In a person who experiences a work of art in enthusiasm emerges a world with “special meaning”. According to Al-Ghazali, it is Being that which is essential because man loves not only the lastingness of Being, but also its maturity (Kemal). There is a benevolence; a beauty in the preference of Being over Nothing. When Being/beings brings all of the maturity possible to be found in itself/themselves together, this means an access to the peak point of beauty because there is no maturity in deficiency. El-Ghazali considers love, pleasure and liking, in other words, aesthetic attitude as being related directly knowledge, comprehension and morality. According to him, knowing is not just the perception of the external World; it is a state of feeling and aesthetic pleasure. In this context, the state of being able to get pleasure to like is a necessary condition of knowledge: Someone who finds something pleasurable and beautiful is “a person who knows”. It is clear that Al-Ghazali situates here aesthetic feeling and aesthetic judgment at the foundation of knowledge and being human: Someone who does not experience aesthetic pleasure and contemplation is not a human being. One is not born as a human being, but one becomes a human being.

Al-Ghazali proclaims that the reason why the aesthetically beautiful is loved is that it is itself already beautiful and that this kind of love is a common property among human beings. The beauty of nature is loved for its own sake and it already beautiful by its own; here there is no love for utility or self-interest. Rivers, greenery are loved not in order to be consumed, but just because they are beautiful by themselves. According to Al-Ghazali, a work of art reflects the

greatness and mastery of its artist. In a similar way, the beauty of this World reflects the sublimity and grace of God. According to Al-Ghazali, if one looks at the inner and outer structure of human being, one encounters a beauty exceeding one's limits of reason and very delicate work of art. No text narrates us the whole story, it leaves some gaps to be filled by the reader. The reader can fill up these gaps with the possibilities he or she wishes; no matter whether one calls it God or something else. The task of the artist is to show man to man himself and making the world more humane through this showing. Good art or real art is the kind of art which shows man to man himself and that which renders man more conscious about himself. Seeing "multiplicity in oneness" and "oneness in multiplicity" is the most basic reason of sufis' approach to themselves and to beings in a tolerant way; this is a topic which is handled especially by the Islam sufis like Al-Ghazali in the contemplation on the aesthetically beautiful.

Keywords: Al-Ghazali, beauty, aesthetics, art, Being

Giriş

Sûfî perspektifte eşyayı hakiki bir şekilde algılamak, yani Allah'ın her nede varoluş sahnesine koyduğu estetiğın, güzelliğın farkına varmak, eşyadaki ahenk, zarafet ve inceliği fark ederek tasvir etmek, tıpkı yazılı ilâhî bir metni tefsir etmek gibidir. Sanat ya da estetik bizi insanın etkinlik dünyasından bir estetik coşkunluk dünyasına taşır. Estetik coşkunlukta ise bir an için insan, nesnel ilgilerden sıyrılarak kendine özgü bir tavır içine girer. Bu tavır, derin ve özel anlamı olan bir tavidir. Kendi içinde amaçlı ve anlamlıdır; yani "authotelos"tur; coşku içinde olan ve bir sanat eserini izleyen, ya da dinleyen bir kimsede "özel anlam"ı olan bir dünya oluşur. Bu anlam, çoğu zaman yaşamın anlamıyla eşdeğer değildir. Çünkü burada, artık nesnel dünyayla ilgili duyular ya hiç yoktur, ya da başka bir biçime dönüşmüşlerdir. Söz konusu dünya artık estetik bir dünya, yani kendine özgü duyguları ve biçimleri olan bir dünyadır.¹ Kendine ve dünyaya "evet" diyebilen insan, yalnız içinde doğup büyüdüğü ve kendisine hazır olarak verilmiş bir evren içinde yaşamaz; insan, bu doğa evreni üzerinde hazır olarak bulmadığı, ama kendisinin yarattığı bir başka evren içinde daha yaşar.²

İşte bu bağlamda kendisini bir sûfî olarak tanımlayan Gazzâlî'nin estetik ve sanat anlayışının nesnel estetik kuramlarını reddedip reddetmediği ya da aşırıp aşmadığı; estetik temelli bir ahlaki güzellik tasavvurunu savunup savunmadığı makalenin temel konularından biri olacaktır. Gazzâlî, nerdeyse bütün eserlerinde güzellik meselesiyle ilgilenmiş fakat estetikle ilgili ayrı bir eser kaleme almamıştır. O, eserlerinde bu meseleleri bütüncül bir tarzda ele almamış olsa da onun sanat ve estetiğe değer verdiği hatta merkezi öneme sahip konulardan biri haline getirdiği görülmek-

¹ Bkz. Kant, *Critique of Judgement*, çev. James Creed Meredith, London: Clarendon Press, 1980, s. 64; İhsan Turgut, *Sanat Felsefesi*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993, s. 102.

² İsmail Tunali, *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 6. Baskı, 2007, s. 182.

tedir. Dolayısıyla da mevcut makale kapsamında Gazzâlî'nin güzellik kavramına yüklediği anlamın ne olduğu; onun estetiğinin ontolojik ve epistemolojik yapısı üzerinde durulacaktır. Gazzâlî'nin estetik ve sanatla alakalı düşünceleriyle dönemin birçok kabullerinden farklılaştığı ve özgün bir estetik felsefesi ortaya koyduğu açıktır. Söz konusu özgünlüğün günümüz estetik ve sanat felsefesi açısından ele alınması ve tahlil edilmesi gerekmektedir.

1. Güzellik Terimi

Gazzâlî'nin güzelliği ifade etmek için eserlerinde kullandığı kavramlar: hüsn, ihsan, ahsene, istihsan, tahsin?, cemal, cemil, zinet, zeyyene, tayyip, meliyh vb. kavramlardır. Kur'an'da cemil kelimesi 7 defa, cemal kelimesi 1 defa sıfat olarak kullanılmıştır. Cemil ile vasıflandırılan şeyler güzel olarak makul, mânevî ve akledilir şeylerdir; maddi olan his ve duygularla algılanan şeyler değildir. Cemal kavramı ise hem nesnel hem de soyut şeyler hakkında da işlevsellik görür. Mesela Kur'an' da güzellik vurgulanırken husn ve cemil terimleri daha çok ahlaki bir sıfat ilişkisiyle birleştirilir; sabr-ı cemil gibi. Gazzâlî'nin güzeli ifade etmek kullandığı diğer bir terim de melih kelimesidir; kökü m-l-h olan bu terim milh (tuz) kelimesiyle benzer bir kökten gelmektedir.³ Milh/tuz Araplar indinde olumlu bir kavramdır; tuz dostluğun ve arkadaşlığın ifşasıdır; “tuza basmak tabiri” milhin, beyazlığın/temizliğin, güzelliğin ve arkadaşlığın kıymetini bilmemektir.

İslâm ansiklopedisi “ilmi-i cemal” maddesi başlığı altında Arap medeniyeti tarihi içerisinde güzellikle alakalı kavramlar üzerinde durulur. Burada Arap kültüründe estetikle ilgili konular ve kavramların dışlanmadığı açıktır. Arap kültüründe genel olarak güzellik tartışmalarında onun bir yönüyle maddi yönüne vurgu yapıldığı -buna bir dereceye kadar seküler güzellik anlayışı da denilebilir- görülür. Mesela Câhız'a göre güzelliğin bütün formlarının temeli dengedir; güzellik için bedende olduğu kadar ruhta da bir dengenin olması gerekir. Gerçekliğin hem pozitif hem de negatif bir yanının olduğunu kanıtlamaya çalışan Câhız, bir şeyin güzelliğinin onun niteliksel ve oransal karışımıyla alakalı olduğunu düşünür. Câhız'ın güzellik hakkındaki yaklaşımlarının kendisinden sonraki birçok düşünürü etkilediği iddia edilir ve bunlardan birinin de Gazzâlî olduğu söylenir. Özellikle Gazzâlî'nin güzellikle ilgili tartışmalarda psikolojik faktörler üzerine vurgu yapması, algılamada sempatinin/ünsiyetin rolüne önem vermesi; kısacası duygusal paylaşımcılık tipini yani güzel bulma ve sevme de “ruhların birbirine yakınlığı”nı savunması Câhız etkileri olarak yorumlanabilir (tenâşübü'l-ervâh). Genel olarak Araplar, güzelliğin psikomatik bir etkiye sahip olduğuna inanmışlardır. Gazzâlî de bu düşünceyi paylaşır; ona göre de güzellikten haz alma kişiyi hüzn ve kederden uzaklaştırır.⁴

³ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ IV*, çev. Ahmet Serdaroglu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974, s. 297-299.

⁴ Bkz. Doris Behrens-Abouseif, *Beauty in Arabic Culture*, Princeton: Markus Wiener Publishers, 1999, s. 41-44. Bu yüzden bazı tıp kitaplarında hamamların duvarlarına resimler yapıldığından bahsedilir; hamamda yıkananlar nasıl bedendeki pislerden kurtuluyorlarsa duvardaki resimler de onları hüzn ve kederlerinden uzaklaştıracaktır.

Gazzâlî, nesnel güzellikleri reddetmediğinden Kur'an'da geçen cennet tasvirlerinin somutluğuna inanır.⁵ İlgili tasvirler doğa manzaralarını da içeren sanatsal bir yapı gibidir; kanaatimizce onlar bize Arap zihninin güzellik ve zevk hakkındaki yaklaşımının arka-planını da verir: Cennet ehli zengin elbiseler giymişlerdir; mücevhherlerle donatılmış ve süslenmişlerdir; onlar saraylarda/köşklere otururlar; orada güzel ağaçlar, vadiler ve ırmaklar vardır. Soğuk rüzgârlar havayı amber kokularıyla doldurur. Onlar sonsuz gençlikte ve güzellikteki kadınlara sahiptirler; altın ve gümüş kâselerden şerbetler içerler. Söz konusu ayetlerin somutluğunu kabul eden Gazzâlî düşüncelerini özellikle İhyâ'da Hz. Muhammed'in hadisleriyle de zenginleştirmeye çalışır. Gazzâlî'nin ortaya koyduğu yapı Dante'nin İlahi Komedyası'ndaki cennet tasvirlerini sönük bırakacak derecede canlıdır.⁶ Gazzâlî'nin cennet tasvirlerinden şunu çıkarmak elbette mümkündür: Cennet vahşi, kontrolsüz ve kaos içeren bir yer değildir; orası daha çok tezyin edilmiş, süslenmiş ve dünyada sanatçılar tarafından yapılan şeylere benzer artistik ve konforlu objeleri içeren bir yerdir. Bununla birlikte diğer yandan Gazzâlî'nin bir mutasavvıf olduğunu da unutmamak gerekir; zira sûfiler, Allah'ın "Biz her şeyi yerli yerince yarattık, yarattıklarımızda herhangi bir kusur ve sapma bulamazsınız" beyanının gerçekliğinden hareketle varlık alanındaki her eşyanın benzersiz güzelliğini ve estetiğini görerek, yaşayarak ve dokunarak Allah'a yaklaşmak/kurbıyyet isterler. Gazzâlî ve sûfi gelenek özellikle güzellik ve estetikle alakalı yaklaşımlarında daha geniş ya da kuşatıcı bir alana yönelme arzusunda dırlar: Ahlak ve Gerçek Güzellik alanı. Tolstoy, sanatın asıl amacının ahlaki mükemmellik alanına yükselmek olduğunu belirtir⁷ (Tolstoy,) benzer tarzda sûfilerin de estetik güzellikle ulaşmak istedikleri ahlaki güzellikler hatta Allah'ın cemalinin temasıdır/ihsandır. Gazzâlî gibi mutasavvıflara göre tek ve gerçek güzel Allah'tır; öteki bütün güzel şeyler ancak O'nunla ve O'nun sayesinde güzeldir; sanatın gayesi de O'dur.

2. Gazzâlî'nin Güzellik Tanımının Ontolojisi

Gazzâlî'ye göre sevgide esas olan varlıktır; çünkü varlığın devamı sevildiği gibi kemali de sevilir. Varlığın yokluğa tercih edilmesinde bir hayır; bir güzellik vardır. Varlık/Varlıklar bulunması mümkün olan bütün kemalatı kendisinde topladığı zaman, güzelliğin zirvesine ulaşmış demektir;⁸ zira noksanlıkta kemal yoktur.⁹ Gazzâlî, bir şeyin güzelliğini, o şeyin mümkünlüklerini ve kemalini kendisinde bulundurması olarak görür. Eksiklik, noksanlık ise güzelliğin zıttıdır ve çirkindir. Gazzâlî'ye göre şayet mümkünlüklerin ve kemalin o şeyde bir kısmı bulunur, bir kısmı bulunmazsa, o şey kendisinde bulundurduğu kemale nispette güzeldir.

Güzel at dediğimiz zaman, diyor Gazzâlî, bir atta bulunması gereken, heyet, şekil, renk, güzel burun ve onunla dörtnala gitme imkânları gibi bütün vasıfları

⁵ Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, s. 195-197.

⁶ Doris Behrens-Abouseif, *Beauty in Arabic Culture*, s. 44.

⁷ Tolstoy, *Sanat nedir?*, çev. Baran Dural, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 88.

⁸ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 299.

⁹ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 298.

kendisinde toplamış bir atı kastediyoruz. Güzel yazı dediğimizde de, yani tekniğinin gerektirdiği harf uygunluğu, muvazene, istikamet, tertip, intizam, nokta, cümle ve satırbaşı gibi vasıfları toplayan yazıyı anlıyoruz.¹⁰ Gazzâlî'ye göre bir varlığa güzel denilebilmesi için varlığın kendisine layık olan her vasfı toplamış olması lazımdır. Bazen bir varlıkta aranan bir nitelik, diğerinde olmayabilir; kısacası her şeyin güzelliği kendisine layık olandadır. Mesela atı güzelleştiren insanı güzelleştirmez; yazıyı güzelleştiren sesi güzelleştirmez, elbiseyi güzelleştiren evi güzelleştirmez, herşeyin/herkesin kendine has birtakım özelliği vardır; güzellik bu heyetlerin bütünsel uygunluğudur.¹¹ Ontolojik bir ifadeyle varlığı parçalamaksızın “güzellik bir bütündür ve onun yarısı olmaz.”

3. Gazzâlî'nin Estetik Epistemolojisi ve “Estetik Amaçsız Amaçlılık” İlkesi

İlkçağdan günümüze kadar gerek felsefede gerekse gündelik yaşamda güzel olanla, ahlak ve bilgi arasında doğrudan bir ilişki kurulmuştur. Estetiğin “güzel” kavramı ahlakın “iyi” ve bilginin “doğru” kavramları yerine kullanılmıştır. Sokrates ve Platon eserlerinde güzellik ve iyilik kavramlarını birleştirerek yine güzelliği anlatmak için *kalokagathia* (güzel-iyi) şeklinde kullanmışlardır. Bu bağlamda Gazzâlî de sevgi, haz ve hoşlanmanın kısacası estetik tavır alışın doğrudan bilgi, idrak ve ahlakla alakalı olduğunu düşünmektedir. Ona göre bilme sadece dış dünyanın algılanması değildir; bilme bir hissediş ve bir estetik zevk halidir. Bu bağlamda Gazzâlî, zevk ve hoşlanabilme durumunu bilginin olmazsa olmaz şartına dönüştürür. Gazzâlî'nin ifadesiyle “Zevk alan (estetik hoşlanma gerçekleştiren) aynı zamanda bilir” (Men Zaaga arafe). Burada estetik duygunun ve estetik yargının bilginin ve insan olmanın temeline yerleştirildiği açıktır. Gazzâlî, estetik epistemolojisini temellendirirken durumunu daha da netleştirir ve lezzet ya da hoşlanmanın “zihnin/bilginin bir formu olduğunu savunur” (El-lezzete nev'ü idrak). Ona göre estetik hoşlanma ve estetik objektivasyon bir idrak türü veya bir çeşit bilmedir. Dolayısıyla da hoşlanma mekesine sahip olmayanlar, bilemeyen ve insan olamayan kişilerdir. Gazzâlî, söz konusu yaklaşımın tersinin de doğru olduğunu söyler; yani ancak ârifler gerçek anlamda ihsanı/zevki (estetik temaşayı) yaşayanlardır/bilenlerdir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Gazzâlî, sevgiyi idrak ve bilgi şartına bağlamakta, insanın ancak bilgi sahibi olduğu ya da tanıdığı objeyi sevebileceğini iddia etmektedir. Buradan hareketle de Gazzâlî, gözün lezzetinin güzel nesnelere, suretleri görmekte; kulağın lezzetinin hoş ve ölçülü nağmeleri dinlemek olduğunu söylemektedir. Elbette burada etkin olan unsur estetik süjenin/öznenin durumudur: “Zevk alınan her şey zevk alan için sevimidir” demek öznenin, estetik objeye yönelmesi veya meylenmesi demektir. Sonuçta her duyu kendi anlayışına göre zevk alır; kendine ait, anlaşılabilen şeylerden birini anlayabilir ve anladığı şeyden zevk alır ve fitraten ona meyleder ve onu sever. Mesela gözün zevki, görüp hoşlandığı şeylerde, yeşillikleri, akarsuları ve güzel yüzleri görmesinde; kulağın zevki, duyduğu güzel

¹⁰ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 299.

¹¹ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 300.

seslerde; burnun zevki aldığı güzel kokularda; dilin zevki yemeklerin tadında, tutmanın zevki de yumuşaklık zevkini okşayan şeylerdedir.¹²

Gazzâlî'nin, estetik epistemolojisinin kaynağını Allah'la ya da Allah'ta temellendirdiği açıktır. Ona göre insanların gönlüne “güzelliği” algılama yetisini koyan, onlara varlıklardaki “ilâhî güzelliği” algılama yeteneğini ve potansiyelini fitri olarak veren (hatta var kılan) Allah'tır. Sûfiler açısından Allah güzeller güzeldir; “Allah güzeldir ve güzelliği sever”; gerçek güzellik Allah'ın cemalidir. Elbette seyrettığımız şeyin gerisinde her zaman daha derinde bir şeyler vardır. Görmek, bir duygu-düşünce bütününde bir gerçekliği tüm belirleyici özellikleriyle saptamak ya da “paranteze almak”tır; yani özel olarak görülen biçimde saptamaktır. Biz, bir şey hakkında estetik yargıda bulunuyorken, aslında ilgili nesneyi paranteze alıyoruz demektir. Çünkü “gerçeklik”, olan'ın sınırlarında bitmez kendini “olası”ya doğru taşır; estetik obje yalnızca duyumsal değil, aynı zamanda duygusal ve düşünseldir. Estetik, duyulur algının üzerinde bir kavrama tarzının daha olduğuna işaret eder. Duyulur algı bize, var olanı bildirir; fakat başka bir kavrama yoluyla var olanın arkasına uzanabileceğimizi bize estetik gösterir.

Gazzâlî, İhyâ'sında varlıkların neden sevildiği ya da güzel bulunduğuyula alakalı bir tartışma açar. Ona göre, varlıklar yok olmaya direnmekte devamlılıklarını sevmekte ve hoş bulmaktadırlar; kısacası varlığın devamı ve kemali güzeldir. Bir şeyden hoşlanmanın, güzel bulmanın ya da sevmenin diğer bir sebebi de ihsandır. İnsan, iyiliğe tabidir; çünkü gönül iyilik yapanları sever, kötülük yapanlardan uzaklaşır. İyiliğinden dolayı bir adamı seven, onu zâtı için değil iyiliğinden dolayı sevmiştir. Burada iyilik kalkınca sevgi de kalkabilir; iyilik azalınca sevgi de azalabilir. Gazzâlî'ye göre bir başka sevgi türü daha vardır ki biz o şeyleri ne iyiliğinden ne varlığımızın devamı için severiz. Gazzâlî'ye göre aslında “gerçek sevgi” bir şeyi zâtından ötürü sevmek; zâtından ötürü güzel bulmaktır. Yani herhangi bir şeyin iyiliğinden dolayı değil, zâtından hoşlanıldığı için sevilmesidir. Gazzâlî, estetik güzelin bizzat güzel olduğu için sevildiğini ve bu türden bir sevginin insanlarda ortak bir özellik olduğunu söyler. Doğanın güzelliği bizatihi kendisi için sevilir ve kendiliğinden hoştur (amaçsız amaçlılık). Yeşillik ve su sevgisi başka bir ihtiyaçtan dolayı değil sadece onların doğalarının sevilmesi sebebiyledir. Akarsular, yeşillikler, mutlak surette yemek içmek için değil güzel oldukları için sevilirler. Sırf gözün onları güzel görmesinden ve temasından dolayı hoş bulunurlar. Bu bağlamda Gazzâlî, aksulardan ve yeşilliklerden Hz. Muhammed'in de hoşlandığını ve sevdiğini aktarır. Gazzâlî, insanların, hiçbir çıkar gözetmeksizin aydınlıklara, yeşilliklere, uçan renkli kuşlara, güzel nakış ve mütenasip şekillere bakmaktan zevk aldıklarını ve bunların kederi dağıttığına inandıklarını belirtir. Zevkli olan her şey sevimlidir; temasa edilen her güzellikte bir hoşluk vardır ve bu inkâr edilemez bir gerçekliktir.

¹² Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 296-299.

4. Doğada Güzel ve Allah'ın Sanatı

Gazzâlî, öncelikle âlemdeki gerek kozmik, gerekse sosyal düzenin mükemmelliğini tespit eder.¹³ Ona göre, bir mümin hiçbir zaafa ve şüpheye düşmeden âlemde mükemmel ve değişmez bir düzenin mevcut olduğunu tasdik eden kişidir. Allah'ın dünya ve ahiretteki işleyişe dair koyduğu düzen, mesela bir sivrisineğin kendi uyumluluğu (othotelos) hayret verici bir hoşluktur.¹⁴ Gazzâlî'ye göre âlemin tamamı biri diğeriyle uyumlu ve birbirini tamamlayacak şekildeki parçalardan oluşmuş bir beden gibidir. Âlemin parçaları o kadar güzel ve sağlam dizayn edilmiştir ki düzenin değişmesi sistemin bozulmasıdır. Bu, Allah'ın musavvir isminin bir tecellisi; âlemdeki her şeyi O, yaratmıştır; yarattıklarını öyle yaratmıştır ki, ondan daha iyisi ve güzeli mümkün değildir.¹⁵

“Allah yarattığı her şeyi *güzel* yaratmıştır”; (Secde, 32/7) O'nun yarattığı şeylerde bir sapma bulmak mümkün değildir. Gazzâlî'ye göre, yaratıcının eşyadaki hikmetinin farkındalığına vararak, o nesnenin güzelliğini ve bütün varlıklara târif edilemez bir nakışla işlediği ilâhî sanatın inceliklerini, bu perspektifle değerlendirmek Allah'ın insandan istediği bir hakikattir. Allah'ın güzelliğini İlâhi yaratama nasıl ifşa ediyorsa; sanat eseri de onu meydana getiren insanları yansıtır: “Bir şairin güzel bir şiiri, ya da bir yazarın güzel bir eseri, bir ressamın güzel bir resmi ya da bir mimarın bir inşası o insanların içsel güzelliklerini de yansıtır (İhyâ IV)” Bu bağlamda Gazzâlî Kur'an'a dayanarak “Her şeyi sapasağlam ve yerli yerinde yapan Allah'ın sanatıdır.” (Neml, 27/11) der.

Gazzâlî'ye göre kit akıllılar bile, bu ayetleri okuyup inceleyip, manalarıyla yer ve göklerin bu acayip yaratılışlarına, hayvanlar ve bitkilerin muntazam varlıklarına bir baksalar, bu sağlam nizamın kendiliğinden olmayıp, bunları yaratıp sevk ve idare eden bir yaratıcının varlığından asla şüphe duymazlar. İnsan fitratı, bütün varlıkların O yaratıcının, emrine amade olduğuna tereddütsüz şahadet etmektedir.¹⁶ Gazzâlî'ye göre, insan vücudundaki her parçanın bir fayda ve hikmeti olduğu gibi, âlemdeki her parçanın da birçok fayda ve hikmeti vardır.¹⁷

Gazzâlî, âlemin bütünüyle bir sanat eseri olduğundan hareketle şöyle demektedir: “Bir âlimin güzel bir eserini bir adam gördüğünde ona gönülden meyleder ve sever. Ondan daha güzel bir eserini gördüğünde ise sevgisi daha da çoğalır. Çünkü onun ilmini daha iyi bilmiş olur. Yine bunun gibi, güzel şiirler söylediğini bildiği bir şairi insan sever. Fakat yeniden kendisinden daha güzel şiirler duyduğu zaman sevgisi daha da artar. Diğer sanat ve faziletlerde de durum aynıdır. Kâinat bütün varlıkları ile Allah'ın sanatıdır. Allah'ın sanatının inceliklerine vakıf olan basiret sahipleri onu daha çok severler”.¹⁸ Gazzâlî'ye göre, güzel nakış ve güzel bir

¹³ Gazzâlî, *Makâsidi'l-felâsife*, nşr. Süleyman Dünya, Kahire: Dârü'l mâ'rif, 1961, s. 237.

¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 443-444.

¹⁵ Gazzâlî, *Makâsidi'l-esmâ fi şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, Kahire, 1906, s. 51.

¹⁶ Bkz.: Kindî, *Felsefetü'l-Ülâ*, çev.: Mahmut Kaya, İstanbul, 2002: Klasik Yayınları, s. 297-298.

¹⁷ Gazzâlî, *Minhâcu'l-âbidîn*, çev. Y. Arıkan, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1968, s.155-156.

¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 322.

yazıyı bir yerde görüp de onu yazana hayran olan ve onu kalbinde büyüten bir insanın, hem kendisinde hem başkalarında gördüğü harikulade güzelliklerden hareketle aynı şeyi âlem hakkında düşünmemesi şaşılacak bir durumdur. İnsandan istenen, yeryüzüne ve göklere bakması, zahirindeki ve kendisindeki hayret verici hallere dayanarak Allah'ın mârifetini tasdik etmesidir.¹⁹

Gazzâlî, Allah'ın insanları mükemmel bir şekilde yaratması ile onlarda-ki/insanın yaratılışındaki sanatın mükemmelliği arasında bir paralelliğin olduğunu belirtir. Güzel bir hat ya da güzel duvar resimleri, bakana, artistin, yani onları yapmanın yeteneği hakkında bir fikir verir/verecektir. Gazzâlî'ye göre, işte aynı şeyi bütün güzellikleriyle dünyayı yaratan Allah hakkında neden düşünmüyoruz? Gazzâlî, uzun bir pasajda inananları evrenin, yani insan vücudunun, doğanın, hayvan topluluklarının güzelliğini temaşa etmeye çağırır ve o, dünyamızın güzelliği karşısında en değerli şeylerle süslenmiş bir evin güzelliğinin bile sönük kalacağını belirtir. Kısacası Gazzâlî'nin güzellik hakkındaki ifadesinin en önemli özelliği; Gazzâlî'nin Allah'ın yaratması sebebiyle evrenin apriori güzelliğe sahip olduğunu vasıflandırmamasıdır; onun daha çok temaşa ve tecelli vasıtasıyla bu güzelliği algılayanların sonunda Allah'a varacaklarını beklemesidir. Kısacası güzelliği algılamak Allah'a götürmektedir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Gazzâlî'ye göre bir sanat eseri sanatçısının büyüklüğünü ve ustalığını; dünyanın güzelliği de Allah'ın yüceliğini ve keremini yansıtır. Her ne kadar Gazzâlî, iki yaratma biçimi arasında bir benzerlik olduğunu söylese de hiçbir şekilde sanatçının üretiminin ilâhî kaynaklı olduğunu savunmaz. Allah insanlara objeleri nasıl süsleyeceğiyle ilgili genel anlamları verir; onlar bu bağlamda Allah'ın yardımına muhtaçtırlar; fakat insan yapımı güzellikler aslında dünyevi güzelliklerdir. Gazzâlî'nin burada Eş'ari prensiplerini savunmasına rağmen İbn Sînâ ve Thomas gibi düşündüğü görülmektedir; yani onun ilâhî yaratmayı insanî eserlerden ayırdığı ve böylece de ona/sanata otonom bir karakter verdiği. Kısacası Gazzâlî'ye göre her şeyin üstünde olan Allah'ın gücü sanatçının eseriyle asla doldurulamaz ve doldurulamayacaktır.²⁰

“Sana şaşarım ki, bir ressam bir kâğıt parçasına bir insan resmini çizdiği vakit, ona baktığın zaman resmin sanatına şaşarak hayranlıkla ona bakar ve sanki o canlı insan, bu ne sanat diye, adamın sanat ve zekâsının hayranı olarak, adamı gönlünde büyütürsün. Hâlbuki suretin boya, kalem, el, kâğıt, kudret, ilim ve iradeyle meydana geldiğini, bunların hiçbirinin ressamın kendi yaratmasıyla olmadığını, başkasının yaratmasıyla olduğunu bilirsin. Olsa olsa onun yaptığı boya ve kâğıdı bir araya getirmekten ibaret iken, ona bu kadar saygı duyarsın.”²¹

Fakat Gazzâlî'ye göre, asıl sanat ya da gerçek sanat, nutfeyi yoktan yaratan ve ona güzel şekiller vererek süsleyen Allah'ın sanatıdır. O, insanı kastederek ‘ilâhî sanatların hepsini bir damla suda bulursun’ demekte ve Allah'ın bir damla nutfede

¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 446.

²⁰ Gazzâlî, *İhyâ I*, s. 37.

²¹ Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 576.

birçok hikmetleri ve güzellikleri gösterdiğini söylemektedir.²² Özetle Gazzâlî'ye göre âlemdaki her şeyi Allah yaratmıştır; O, varlıkları öyle düzenli ve güzel yaratmıştır ki, ondan daha iyisi ve güzeli mümkün değildir.²³ O, bu düşünceleriyle Leibniz'den asırlar önce “Bu âlemin olabilecek âlemlerin en mükemmeli” olduğunu söyler.

5. Varlıkların Güzelliği ve Yüz Güzelliği

Gazzâlî, hem nesnel anlamda; hem de manevi anlamda insan güzelliğini kabul eder. Çünkü Kur'an ve hadisler insanın hem maddi hem de manevi güzelliğinden bahsetmektedir. Musavvir olan Allah, insanları en mükemmel şekilde sawwara/düzenlemiştir. Gazzâlî, İhyâ'sında Kur'an'a müracaat ederek cennetteki nimetleri, cennet kadınları ve hurilerinin güzelliklerinin nesnelliğine değinir. Gazzâlî'nin, Hz. Yusuf'un güzelliğine özellikle de kadınların ellerini kesmesiyle sonuçlanan güzellik tasvirine vurgusu daha çok nesnel güzelliğe yapılan bir vurgudur.²⁴ Gazzâlî'ye göre ellerini kesen kadınların bu güzellik insani bir güzellik olamaz ancak cennete ait bir güzellik olabilir demeleri de oldukça ilginçtir.

Gazzâlî'ye göre insanın iç ve dış yapısına bakılırsa akıllara durgunluk verecek güzelliklerle ve çok ince bir sanatla karşılaşılacaktır.²⁵ Gazzâlî, sadece insanda değil, diğer canlılarda da aynı güzelliğin müşahede edilebileceğine inanmaktadır. Gazzâlî, hayvanları sever ve birçoğunu da güzel bulur; İhyâ'da sıklıkla kuşlardan bahseder. Onların türleri, renkleri hakkında konuşan Gazzâlî, bizzat kendisinin de bir güvercin meraklısı olduğunu belirtir. Onları uçurur; uçuşlarını seyrederek güvercindeki güzellik ve hoşluğu över. İhyâ III'te aynı şekilde onun Hz. Peygamber'e dayanarak “horoz sesinin güzelliğinden bahsetmesi de oldukça ilginçtir”. O yırtıcı hayvanlarda bile bir güzellik olduğunu, aslanların kuyruklarıyla şakalaştıklarını ve birbiriyle oynadıklarını söyler. Gazzâlî, bitkilerin ve çiçeklerin sadece güzel şeyler olmadıklarını, doğa sevgisinin de kaynakları olduklarını, onlarda Allah'ın merhametinin ve hikmetinin görüldüğünü belirtir.²⁶ Gazzâlî'ye göre varlıklar arasındaki sevgi ve hoşluğun aralarındaki duygudaşlık ve benzerlikle de alakası vardır. İbn Arabî tarafından Gazzâlî hakkında oldukça ilginç bir hikâye anlatılır: “O, Kudüs'e gittiğinde bir karga ve bir güvercin görür. İkisi birbiriyle iletişim halindeyken Gazzâlî

²² Gazzâlî, *a.g.e.*, IV, s. 785. “Şâyân-ı hayrettir ki, güzel nakış ve güzel bir yazıyı bir yerde görüp de onu yazana hayran olan ve onu kalbinde büyüten bir insan nefsinde ve diğerlerinde bütün akıllara durgunluk veren güzellikleri görüp bildiği halde bunların yapıcısı üzerine düşünmez, O'nun azâmet ve celâli onu hayret ve dehşet içinde bırakmaz.

²³ Gazzâlî, *Kitâbü'l-erba'în fi usûli'd-dîn*, nşr. Muhammed Muhammed Câbir, Mısır: Mektebetü'l-cendî, 1363, s. 239; Bkz. Naim Şahin, *Gazzâlî'ye Göre Allah'ın Varlığının Delilleri ve Estetik Delili*, Konya: Adal Ofset, 2004, s. 53.

²⁴ Doris Behrens-Abouseif, *Beauty in Arabic Culture*, s. 56.

²⁵ Gazzâlî, *el-Hikmetü fi Mabluğâtillâbi Azze ve Celle*, Mecmûatü'r-Resâilil-İmam Gazzâlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, s. 91.

²⁶ Bkz. Gazzâlî, *el-Hikmetü fi Mabluğâtillâbi Azze ve Celle*, s. 68-71.

şöyle der: “Onların birbiriyle olan iletişimi/alakası, aralarındaki akrabalık bağından kaynaklanmaktadır” ve onlar havaya uçunca ikisinin de topal olduğu görülür.²⁷

Çoğu zaman insanın güzelliği, özellikle de yüz güzelliğinin, ahlakın sembolü olabileceği ve onunla anlamın temsil edilebileceği iddia edilmiştir. Mesela İbn Sînâ'nın *Kitâbü'l-ışk*'ta nedensellik kategorileriyle açıklanamayan ahlak ve ahlaki faziletlerle yüz güzelliği arasında bir ilişki kurması oldukça ilginçtir. Belki de bunun gerisinde İslâm kültürünün etkisi yani “İhtiyaçlarınızı güzel yüzlülerden talep ediniz”²⁸ hadisi vardır. Burada İbn Sînâ, ahlaki faziletlerin (aşkın alan yani nedensellik le açıklanamayan) yüze yansıyacağına inanmakta; güzel yüzün ahlaki yansıttığını savunmaktadır.²⁹ Benzer yaklaşımları İslâm teolojisi içerisinde de bulmak mümkündür; mesela Gazzâlî'ye göre yüz, ahlaki faziletleri yansıttığı gibi Allah'ın varlığına da delalet eder: “Birçok kaba ve cahil Arabın Müslüman olduğu bilinmektedir. Bunlar eskiden puta tapmakta ve delilin ne demek olduğunu bilmemekte idiler. Delillerin mahiyetini öğrenmek isteselerdi bile anlayamazlardı... onlar peygamberimizin yüz güzelliğinden hareketle ‘Andolsun ki bu yüz yalan söyleyen bir yüz değildir’ dediler... ve Müslüman oldular.”³⁰ Aslında burada iki şey anlatılmaktadır: Birincisi süjenin nesnel nedenselliğe tabi olmadığı, ikincisi onun özgür beninin/ruhunun nesnellik üzerinde yansıyabileceği.

Gazzâlî, insanı kastederek “ilâhî sanatların hepsini bir damla suda bulursun” demektedir. Kur'an'da anlamın taşıyıcısı olan “insan” kelimesinin hem “gözlem yapan”, hem de “göz bebeği” anlamında kullanılması, bir yandan insana “varlığın göz bebeği” denmesi, diğer yandan da “göz” ile anlam arasındaki ilişkiye dikkat çekilmesinin bir ifadesidir.³¹ İnsanın çehresi bir hiyeroglif gibidir, yani gerisinde barındırdığı şeyi çözmeye ve okumaya elverişlidir. Bununla birlikte bilmediğimiz yabancı bir dilden sesler halinde verilen kelimeler bizim için hiçbir anlam taşımazlar, yani hiçbir şey ifade etmezler. Kelimeler ve sesler çokluğunu bir şiir yapan şey, onların gerisinde taşıdıkları anlam dünyası, yani ruhsal dünyadır. Kant'ın insanın zihninde a priori olan ya da evrensel olan şeyin doğrudan doğruya doğadan çıkarıldığı³² düşüncesi bağlamında hareket edecek olunursa; şayet insan bunları kendinde taşımıyorsa o zaman doğayı nasıl anlayabilmekte ya da bir anlam dünyası kurabilmektedir? Bu bir bakıma işte “felsefe gözlerimizin önünde açık duran o koca kitapta, yani evrende yazılıdır; ancak yazılı olduğu dili öğrenip harfleriyle tanışıklık kurmadıkça onu okuyamayız” içerir. Dolayısıyla da birçok teistin insan yüzünün geri-

²⁷ Margaret Smith, *Al-Ghazâlî: The Mystic*, London: Luzac & Co, 1944, s. 51. Smith, kaynak olarak İhyâ 2. cilt s. 143 gösteriyor. Karşılaştırmamız kaynağı doğruluyor.

²⁸ Buhari, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Cilt 1, s. 51, no: 106, Haydarâbâd, 1362.

²⁹ İbn Sînâ, *Risâle fî Mahiyetü'l-ışk*, çev.: Ahmet Ateş, İstanbul: Kırkambar, 2002, s. 98.

³⁰ Gazzâlî, *Feysalu'l-tefrîka beyne'l-İslâm ve'z-zenedaka*, (Mecmûatü Resâil içinde Cilt 3), 1. Baskı, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-İlmiye, 1994, s. 93.

³¹ Bkz. Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarîh: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmik Temelleri*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2005, s. 149-150.

³² Kant, *The Critique of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith, 2. Baskı, , New York: St. Martin's Press, 1965, (Girişten Naklen) “Bilgilerimiz tecrübelerle başlamış olsa da tecrübeden hareketle inşa edilmemektedir.”

sindeki anlamdan çıkarak evrenle analogi kurması da yabana atılır boş bir düşünce gibi gözükmemektedir. Yani onun evrenin gerisinde bir anlam olduğu düşüncesi saçmalık içermemektedir; Leibniz'in sorduğu “niçin bir şey yok değildir de vardır?”³³ sorusu her zaman onda (var olan şeyde) bir anlam araştırmasına neden olacaktır. Mesela mehtaplı gece, bir derenin vadide kıvrıla kıvrıla akışı, yıldızlı sema, bütün ihtişamı ve güzelliğiyle evren bize neyi anlatmaktadır? Yoksa bunların hiçbir anlamı yok mudur? Bunlar sadece bizim hayallerimiz ve kuruntularımızdan mı ibarettir? O zaman bu hayallerimizin ve kuruntularımızın sebebi nedir? Kanaatimizce bu soruların muhakkak bir yere bağlanması gerekmektedir, kısacası dünyanın gerisinde bir anlam arama çabası/çabaları gereksiz gibi durmamaktadır. Hiçbir metin bütün hikâyeyi anlatmaz, arada okuyucunun doldurmasını istediği boşluklar bırakır. Okuyucu bu boşlukları istediği mümkünlüklerle doldurabilir; ister buna Tanrı deyin, ister başka bir şey.

6. Gazzâlî’de Estetik Yüce ve Güzelin Hoşgörüsü

Gazzâlî’ye göre estetik yüce ve büyüklük tecrübesi insanda güzellik ve zevk duygusunu uyandırır. Elbette gerçek kuvvet, kudret, izzet ve azamet Allah’a aittir ve her türlü kudret ve ululuk tecrübesi O’nun cemal, celal, azamet, ululuk ve yüceliğini hatırlatır. Ululuk tecrübesi nihai anlamda Allah’ın cemal sıfatının, celal sıfatıyla olan ilişkisinin estetik düzeyde bir yansımasıdır.³⁴ Çünkü Cemil olan Allah, Celal sıfatıyla kullarına yüceliğini gösterir. Gazzâlî’nin gökleri temaşa etmenin yararları ile ilgili olarak söyledikleri işte bu bağlamda düşünülmelidir. Gazzâlî’nin estetik yüceyle alakalı düşünceleri kendisinden sonra birçok filozof ve mütefekkeri etkilemiş hatta verdiği örnekler -gökyüzünün estetik yüceliği de dâhil- onların eserlerinde aynıyla tekrarlanmıştır.

Gazzâlî’ye göre, güzeller güzeli Allah’tır ve idrak edilen her hüsn-i cemal, O’na dayandığından; O’na yönelişte bir hoşluk ve zevk vardır. İnsanlara göre, çoğunlukla güzellik, gözün güzel gördüğü şeylerdir; onlar gözle görülmeyen, tahayyül edilmeyen, şekil ve renk almayan şeylerin güzelliğinin düşünülmemeyeceğini sanırlar.³⁵ Gazzâlî, halk (yaratma ve dışsal yaratılış güzelliği) ile hulk (ahlak) arasındaki bağıntıyı tahlil ederken; dış dünyayla asla temellendiremeyeceğimiz ve kendimizde bulduğumuz yüceyi (cemal ve celal) dile getirir. Doğada güzelle alakalı kendimizin dışında bir zemin aramak zorundayızdır; yüce için yalnızca kendimizde ve yüceliği doğa tasımına? katan zihin tutumumuzda zemin bulabiliriz. Kısacası yüce doğadaki şeylerde aranmamalı, zira doğadaki hiçbir şey aslında gerçek anlamda yüce/celal değildir; o halde doğaya yüklediğimiz böyle bir yüce duygusunun temeli nedir? Gazzâlî’ye göre bu temeli dışarıda değil içeride, kendimizde buluruz. Gazzâlî, halk (yaratma, Mahlûk), hulkun (ahlak) bir arada kullanılan iki kelime olduğunu belirtir.

³³ Ronald Rutherford, *Leibniz and The Rational Order of Nature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 106-107.

³⁴ Gazzâlî, *Ihyâ*, IV. s. 357-363. (Ali Süleyman Neşri)

³⁵ Gazzâlî, *Ihyâ* IV, s. 543; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Mohammed Ahmed Sherif, *Ghazzâlî’s Theory of Virtue*, Albany: State University of New York Press, 1975, s. 127.

Falan adamın yaratılışı ve ahlakı ya da huyu güzeldir denildiği zaman, halk kelimesiyle dış görünüş, hulk kelimesiyle de batını suret kastedilir. İnsan iki şeyden meydana gelmiştir; biri göz ile görülen cismani beden; diğeri de basiret gözüyle idrak edilen ruhtur. Her birinin bir heyeti, şekil ve sureti vardır; bu suretler ya güzeldir ya da çirkindir. Basiret gözü ile bilinen ruh, göz ile görülen cismani bedenden daha mühimdir ve daha güzeldir.³⁶ İnsan yok olmaya mahkûm olanın değil daima var olacak olanın peşinde koşar. Yaptığı her şeyi Allah için yapar; baktığı her şeyde Allah'ın güzelliklerini görür. O zaman kırmak ve kırılmaktan geçer. İçinde ve dışında temaşa ettiği güzellikler, onun hoşgörülü ve çoğulcu olmasını sağlar.³⁷

Estetik yargı, iç-yapısı gereği çoğulcudur; çünkü güzelin farkına varma, güzeli ayırt edebilme, bir yönüyle sosyal duygu ya da duygulara işaret eder; bu da öznenin başkasını/diğerini tanıması anlamına gelir. Estetiğın ve sanatların her dönemde kişisel ya da toplumsal değerlerin ve hafızanın taşıyıcılığını üstleniyor olması yüzünden; tanınmanın veya bir başkasını anlamının mevcut durum kadar geçmişin de değerlendirilmesini gerektiriyor olması sebebiyle, sanatların çoğulcu yapısının günümüzle sınırlandırılmayacağı açıktır. Sanatçıların insanı insana göstermek ve böylece dünyayı daha insanlaştırmak gibi bir görevi vardır. İyi sanat ya da gerçek sanat, insanı insana gösteren ve insanı insan hakkında bilinçli kılandır.³⁸

Sanatta güzel, her şeye rağmen, yani tüm çeşitliliğine ve karmaşıklığına rağmen bir birliğe ulaşmak ister.³⁹ Bir sanat eserini meydana getiren kadar bizler de bir sanat eserini temaşa ettiğimizde, tercihlerimizden, önyargılarımızdan, herhangi bir konuda tuttuğumuz taraftan vs. kurtulduğumuzu hissederiz. Ama burada bile çevremizdeki varlıklara ilişkin gerek tecrübî, gerek zihnî bilgimiz ne kadar genişse; eser karşısındaki temaşamız ve diğergâmlığımız da o kadar geniş olacaktır.

Gazzâlî'nin estetik sistemi de diğeri birçok mutasavvıfta olduğu gibi bir “yükseliş” ve “iniş” estetiğidir. Çünkü en son noktada güzelliği tecrübe eden ya da O'na yaklaşan/kurbıyyet kişi sonra tekrardan insanî gerçeklikler alanına/ahlak düşecektir. Bu ise kişide merhamet duygusunu ve varlıklara hoşgörüyü bakmasını artıracaktır. Gazzâlî, *Eyyübe'l V'eled*'de oğluna yeryüzündekilere merhametli ve hoşgörülü olmasını tavsiye ederken, ahlak ve ruhani tecrübe arasında bu yüzden bir ilişki kurmaktadır.⁴⁰ Allah'ın Cemal ve Celal sıfatının tecellisini her daim varlıklarda müşahede etmeye çalışan bazı mutasavvıfların, varlıklara hoşgörüyü bakmalarına ilaveten, gerek Allah'ın Cemal ve Celal sıfatlarını ibadetlerle ilişkilendirmeleri gerekse Allah için yapılan ibadetleri “birlikte çokluk” meselesi merkezinde değeri-

³⁶ Gazzâlî, *İhyâ III*, s. 48-49.

³⁷ Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl*, Mecmuatu Resail içinde 7, Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, 1988, s. 58-62.

³⁸ Afşar Timuçin, *Estetik*, 8. Baskı, İstanbul: Bulut Yayınevi, 2008, s. 9.

³⁹ Umberto Eco, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev.: Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2009, s. 54.

⁴⁰ Gazzâlî, *Eyyübe'l-veled*, çev. Muzaffer Ozak, İstanbul: Salah Bilici Yayınevi, 1964, s. 80-81.

dirmeleri, kanaatimizce onlar için hem ilahî kaynaklı bir estetiğin; hem de “tevhit ve kesret” konusunun ne kadar ehemmiyet taşıdığını göstermektedir.⁴¹

Hislerimizi ve tecrübelerimizi birbirinden farklı ifade ya da sembollerle ortaya koyarız. Mesela bir ulûhiyet tasavvuruna sahip olan bir kişi kendi ulûhiyet tasavvurunun Kutsal'ını ya da Tanrı'sını âlem veya kendisiyle her ilişkilendirmeye çalıştığında; bu inancını muhakkak bazı “biçimler” aracılığıyla dışsallaştırmak zorunda kalmaktadır. Fakat hiçbir dışsallaştırma Kutsal'ı dile getirmeyi tam anlamıyla başaramamaktadır ve böyle bir anlayış Kutsal'a ilişkin her dışsallaştırmanın O'nu yansıtmayacağından hareketle; epistemik düzlemde çoğulcu ve hoşgörülü bir anlayışa zemin teşkil etmektedir. Dolayısıyla da kutsalı ifade etmeye çalışan her türlü sanat ve estetik yapı bir bakıma eksik olduğundan bizi “çoklukta birlik” ya da “birlikte çokluk” sorunuyla karşı karşıya getirmektedir. İslâm teolojisi ve sanatı söz konusu olduğunda “kesret”te “vahdet”i görmek; ya da “vahdet”ten “kesret”in nasıl çıktığını temellendirmek varoluşsal bir durum arz etmektedir. Özellikle İslâm mutasavvıfları tarafından oldukça detaylı bir şekilde ele alınan bu mesele, yani “çoklukta birlik”i ve “birlikte çokluk”u görmek, sûfilerin hem kendilerine hem de varlıklara daha hoşgörülü yaklaşmalarının en temel nedenlerinden birini teşkil etmiştir.

Sonuç

Gazzâlî, birçok İslâm mutasavvıfı gibi Allah'ı, sıfatlarını, göklerin melekûtunu, mülkünün sınırlarını bilme/âriflik zevkinin ancak mârifet mertebesine, yani Gerçek Güzelliğe yaklaşanlarca ya da yükselenlerce bilinebileceğine inanmaktadır. Gazzâlî, bu durumun kalb ve basiret sahibi olmayanlarca anlaşılamayacağını ve onlara böyle bir şeyi anlatmanın da mümkün olmadığını savunur. Zira arınmamış bir kalbin bu güzellikleri tatması mümkün değildir.

“Çocuklara, cinsi münasebetin, top oynamaktan daha zevkli olduğunu anlatmak mümkün olmadığı gibi, bu kalbe sahip olmayanlara da bunu anlatmak mümkün değildir. Çünkü tatmayan bilmez; bu zevk işidir; zevkine varmak lazımdır; laf ile olmaz.”⁴²

Gazzâlî, estetik arınmanın duyulardan başladığını söylemekte; Gerçek Güzelliğe ancak arınmış kişilerin yaklaşabileceğine inanmakta ve söz konusu *mukarrebîn*'un da O'nun sıfatlarıyla sıfatlanarak güzelleştiğini savunmaktadır. Fakat istendik düzeydeki estetik temaşa, bu düzeyde yani duysal düzeyde kalmamalı, erdemle arınmalı, Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanarak Gerçek Güzelliğin'in cemalini yansıtmalıdır. Allah, bütün güzelliklerin ve iyiliklerin yegâne kaynağıdır; iyiyi iyi, güzeli güzel yapan O'dur. İyiyi ve güzeli çıkarsız (amaçsız amaçlılık) sevmek bizi O'nu sevmeye götürür ya da götürmesi temenni edilir. Belki de Gazzâlî'ye göre en yüksek dindarlık ya da en yüce ahlâk Allah'ı iyi ve güzel olduğu için sevmektir.

Gazzâlî için güzellik sadece görsel ya da işitsel bir şey değildir; o başka melekelerce de algılanabilir ve hissedilebilir. Güzellik algısında bir hiyerarşi söz konu-

⁴¹ Namazda Cemâl ve Celâl sıfatlarının yorumu için bkz.: Mehmet Demirci, *İbadetlerde Manevi Boyut*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2004, s. 52-53.

⁴² Gazzâlî, *İhyâ IV*, s. 559.

sudur; mesela zihinsel güzellikler nesnel güzelliklerden daha yücedir. Zira bilgimizin konusu ne kadar artarsa ya da ne kadar fazlalaşırsa güzellik teması ve zevk de o kadar artacaktır. Anlaşılır ya da anlama dayalı güzellikler sadece görme, işitmeye alakalı dışsal güzellikler değildir ve onlar “içsel bir vukûfiyet”le kavranılır. Bedeni gözle görünen dışsal formdaki güzellik hayvanlar ve çocuklar tarafından da tecrübe edilebilmektedir; fakat bâtinî formdaki güzellik sadece kalp gözüyle ya da kişinin iç görüsüyle algılanabilir. İçe ait görü kalbin gözden daha hassas olması sebebiyle dışsal görüden daha güçlüdür; dolayısıyla da Gazzâlî'ye göre kalp tarafından algılanan güzellik de göz tarafından algılanan güzellikten daha güçlüdür. Salt rengin ve oranın güzelliği göz tarafından algılanır/kavranır; fakat azamet, ululuk, karakter üstünlüğü, iyilik bütün bunların hepsi kalbi hisle kavranan içsel niteliklerdir. Bilgi ve ahlaki güzellikler, güzellik algısı ve hoşluk formunun yükselişiyle alakalıdır. Allah'a ait bizim güzellik en mükemmel şekilde kavranışıdır; zira O'nun güzelliği mükemmeldir. Onunla ilgili bilgi zevklerin en üstünüdür; O, bütün duyular ve zihni yeterliliklerin de üstünde olanıdır.

Gazzâlî'nin estetik anlayışını belirleyen en önemli özellik onun varlığın birliğini savunmasıdır. Varlıkların hepsi O'nun yaratmasıyla ve O, Sani'nin eliyle yapılmıştır; dolayısıyla da O'nun hikmetini, büyüklüğünü ve güzelliğini yansıtır. Gazzâlî, O'nun birliğine tanıklık etmeyen ya da bilmeyen yerde ve gökte hiçbir zerre ya da parçanın olmadığına inanır. Dolayısıyla da âlemin güzelliğini reddetmek mümkün değildir. Bununla birlikte dış gözle gören kişi için ışık ve güneş işte şurada gördüğümüz ışık ve güneştir. Fakat manevi dünyaya ait olan gözle görülen ışık nesnel dünyanın ışığından ve güzelliğinden farklıdır. Gazzâlî dış gözle görülen dünyanın güzelliğini kabul etmesine rağmen asıl amacın mânevî gözle görülen güzelliklere kişinin ulaşabilmesi İlahî dünyanın Güzelliklerini görebilmesi ve bu harikulâde-likleri temâşâ edebilmesi olduğunu düşünür. Gazzâlî, estetikle alakalı eserlerinde son noktada varılması ve ulaşılması gereken güzelliğin/güzelliklerin dışsal mekânın güzelliklerden ziyade kalbin tecrübe ettiği ya da etmesinin temennî edildiği güzellikler olduğuna inanır.

KAYNAKÇA

- ABOUSEİF Doris Behrens, *Beauty in Arabic Culture*, Princeton, Markus Wiener Publishers, 1999.
- Buhari, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-VIII, Haydarâbâd, 1362.
- DEMİRCİ Mehmet, *İbadetlerde Manevi Boyut*, İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2004.
- DÜZGÜN Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmik Temelleri*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- ECO Umberto, *Ortaçağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 2009.
- GAZZÂLÎ, *el-Hikmetü fî Mablûkâti'llâbi Azze ve Celle*, Mecmûatü'r-Resâili'l İmam Gazzâlî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

- , *Eyyübe'l-veled*, çev. Muzaffer OZAK, İstanbul: Salah Bilici Yayınevi, 1964.
- , *Feysalü't tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaka*, (Mecmûatü'r-Resâil içinde Cilt 3), Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîye, 1. Baskı, 1994.
- , *İhyâ I-IV*, çev. Ahmet SERDAROĞLU, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- , *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, I-V, İstanbul, 1307-1321.
- , *Kitâbü'l-erba'în fî usûli'd-dîn*, nşr. Muhammed Muhammed CABİR, Mısır: Mektebetü'l-cendi, 1363.
- , *Maksadü'l-esmâ fî şerhi esmâillâhi'l-hüsnâ*, Kahire, 1906.
- , *Makâsidi'l-felâsife*, nşr. Süleyman DÜNYA, Kahire: Darü'l ma'rif, 1961.
- , *Minbâcu'l-âbidîn*, çev. Y. ARIKAN, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1968.
- , *el-Munkız mine'd-dalâl*, Mecmuatu Resail içinde 7, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmîye, 1988,
- , *Tebâfütü'l-felâsife*, çev. Bekir KARLIĞA, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- İBN SİNÂ, *Risâle fî Mâbiyeti'l-Işk*, çev. Ahmet ATEŞ, İstanbul: Kırkambar, 2002.
- KANT İmmanuel, *Critique of Judgement*, çev. James Creed MEREDITH, London: Clarendon Press, 1980, s. 64.
- , *The Critique of Pure Reason*, çev. Norman Kemp Smith, 2. Baskı, New York: St. Martin's Press, 1965.
- KİNDÎ, *Felsefeti'l-Ûlâ*, çev. Mahmut KAYA, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.
- MARGARET Smith, *Al-Ghazali: The Mystic*, London: Luzac & Co, 1944.
- RUTHERFORD Ronald, *Leibniz and The Rational Order of Nature*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- SHERİF Mohammed Ahmed, *Ghazali's Theory of Virtue*, Albany: State University of New York Press, 1975.
- ŞAHİN Naim, *Gazâlî'ye Göre Allah'ın Varlığının Delilleri ve Estetik Delili*, Konya: Adal Ofset, 2004.
- TİMUÇİN Afşar, *Estetik*, İstanbul: Bulut Yayınevi, 8. Baskı, 2008.
- TOLSTOY, *Sanat nedir?*, çev. Baran DURAL, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- TUNALI İsmail, *Estetik*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 6. Baskı, 2007.
- TURGUT İhsan, *Sanat Felsefesi*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1993.